

Magyar Zoltán

A visszavárt Rudolf királyfi

Egy folklórhőssé vált trónörökös történelmi emlékezete

A Rudolf-hagyománykör kialakulása

■ A történelmi mondák egyik legfőbb szervező eleme az azokban szereplő epikus hős alakja. A történelmi mondákban rendkívül gazdag magyar folklórból mintegy négyszáz történelmi hősről, történelmi személyről maradtak fenn narratív népköltészeti emlékek, köztük mondakörök formájában azokról a főbb XVIII–XX. századi Habsburgokról is, akik közvetve vagy közvetlenül ténylegesen is meghatározták a magyar történelmet.¹ Ferenc József és Erzsébet királyné fia, a trónörökös Rudolf (1858–1889) az egész birodalmat megrázó mayerlingi tragédia (1889. január 30-án szeretőjével, Vetsera Máriával öngyilkosságot követett el) által lett a magyar néphagyomány mondahőse. A paraszti szájhagyományban már addig is feltűnő Rudolf alakja körül – a szállongó pletykákból, különféle híresztelésekből – alig néhány év alatt egy teljesnek mondható mondakör formálódott ki. Rudolf népszerűsége már életében is édesanyjával vetekedett, amely népszerűség elsősorban a trónörökös magyarok iránti szimpátiájában keresendő. Mint Pisztora Ferenc írja: „A mítosz formálódását éppen a vágyakozások és vára-
rakozások indítják el, s a remények kudarca bontakoztatja ki azután teljességében, mint be nem vált elképzelések kielégítését célzó, az irrealitásba prociált valóság-pótlékot. A »Rudolf-mítosz« kialakulását illetően tudnivaló, hogy a magyarságban erőteljes vágyak éltek a nemzeti függetlenség, s egy magyarabb király iránt. Rudolfot magyar nyelvtudása, a magyar alkotmányban való jártassága, a magyar főurakkal való vadászbarátságai, a magyar írókkal fenntartott kapcsolatai stb. mindenesetre alkalmassá tették arra, hogy személyével kapcsolatban ilyesfajta reményeket tápláljanak.”²

Rudolf halálának könyvtárnyi irodalma van, s érthető módon nagy visszhangot keltett szinte azonnal a tragédia nyilvánosságra hozatalát követően. Újságcikkek, visszaemlékezések, ponyvanyomtatványok egész sora íródott róla, s a „megbízható hírek” iránti felfokozott vára-
rakozást

Rudolf
trónörökös
az Osztrák-
Magyar
Monarchia
tábornoki
egyenruhájában
1886

a bécsi udvar titkolózása még csak tovább növelte. Rudolf halálának híre természetesen a birodalom legtávolabbi részeiben is visszhangot váltott ki, s a halálesetről alkotott elképzelések némelyike az alsóbb néprétegekhez is eljutott. S minthogy az eset annyira megmagyarázhatatlan volt (váratlansága, a trónörökös fiatal életkora, a bécsi udvar ellentmondó nyilatkozatai és „ködösítési” igyekezete miatt), már az első percektől megfogalmazódott a gyanú a hír valóságtartalmát illetően. És mert

a személyes szimpátia és a nemzeti ábrándok is ebbe az irányba mutattak, rövid időn belül kikristályosodott a vélemény, miszerint Rudolf nem halt meg, csak különféle okokból halálhírét költik, és inkognitóban él valahol.

Ezek a hamarosan narratív formát öltő elképzelések képezték a magját annak a mondakörnek, amely Rudolfot a magyar néphagyomány egyik utolsó mondahőisévé és egyben az utolsó halhatatlan és visszavárt/visszatérő hőisévé avatta. Ez a mondahagyomány az évek során ki-

Rudolf
trónörökös
vadászaton
1888

egészült egész sor nemzetközi vándormotívummal, és számos korábbi magyar történeti személyiség folklórából is magához vonzott, adaptált, aktualizált bizonyos elemeket. Főként Mátyás király népi hagyományköréből került át több folklórelem (álruhában járja az országot, pártolja és segíti a szegényeket, csak távozása után döbbenek rá valódi kilétére stb.). A Rudolf-mondakör népszerűsége a századforduló éveiben tetőzött, majd az első világháború idején érte el újabb csúcspontját, amikor a frontról hazatért katonák terjesztettek róla újabb és újabb, hitelesnek mondott híreket. Ezek azok az évtizedek, amikor ponyvafüzetek tucatjai jelentek meg róla, és amikor a magukat Rudolfnak valló szélhámosokról írt

beszámolók szinte mindennaposak lettek az újságok törvénytörési rovatában. A titokzatos eltűnéséről, eltűnése okairól, visszavárásáról és álruhás feltűnéséről keletkezett népi elbeszélések a Székelyföldről Sopron megyéig a Kárpát-medence majd minden zugában ismertté váltak, s a néprajzi gyűjtések azt mutatják, hogy ezek a történetek kivált az ország központi részein lettek igazán népszerűek. Kálmány Lajos – Szeged vidéki és bánági gyűjtései tükrében – már az „örökéletűek” között említette Rudolfot, s több ilyen értelmű mondat is közreadott róla.³ Rudolf emléke még az 1920–1930-as években is eleven lehetett, a II. világháború után azonban hagyományköre fokozatosan kikopott a köztudatból, mindazonáltal még napjainkban is előkerül – olykor a lehető legváratlanabb módon és nem várt helyeken – egy-egy Rudolfot, Rudolf bújdosását megörökítő mondaszöveg.

Már a Rudolf-hagyománykört első ízben ismertető Herrmann Antal is jelzi, hogy „a trónörökös halálának terjedelmes bibliográfiája van. Ujságcikkek és memoárok, szenzációs és pamflet iratok, ponyvatermékek egész irodalma keletkezett e tárgy körül. Egy jobbnevű német író, Planitz Ernő egész sor könyvet írt róla. A kevés számú tudó titkolózása mellett is kiszivárogtak egyes képzeletizgató részletek. A többé-kevésbé beavatottak és jól értesültek százféle verziót rebesgettek és terjesztettek. Valószínű, hogy ezen mende-mondák, híresztelések és pletykák némelyike elhatott a nép alsóbb rétegeibe is és ott hatással volt arra, hogy a néppszíhé a maga világnézete, vágya és ízlése szerint alakítsa e motívumokat és különösen etiológiai találgatásokkal kísértse meg a megrendítő és izgalmas probléma megoldását. Ebből a szempontból a magyar néprajzot is érdekli e téma.”⁴

Az *Ethnographiában* publikált tanulmánnyal nagyjából egy időben jelentek meg Kálmány már említett délmagyarországi gyűjtései, s néhány, ide vonható folklóralkotás a nemrég kiadott *Alföldi gyűjtésben* kapott helyet,⁵ sőt, Kálmány egy további művében is kiemelte, hogy gyűjtőútjai során kivételesen sok Rudolf-fal kapcsolatos mondára lett.⁶ S noha Szendrey Zsigmond mondata-lógus-vázlatában nem szerepelnek Rudolfról szóló történetek, Solymossy Sándor *A magyarság néprajza, Monda* című fejezetében külön egységet szentelt – Herrmann nyomán – a Rudolf-mondakörnek. Solymossy ugyan-csak a trónörökös hagyománykörének hiedelemháttérét, a visszatérő hős típusának epikai jegyeit hangsúlyozta ki, s mint írta, „a kedveltség, a rokonszenv a hősi alak iránt nem engedi meg, hogy olyan zavaró mellékhangulat keveredjék emléküik felidézésébe, amilyen a halál gondolatára minden naiv hallgatóban feltámad”. Továbbá

Solymossy is utalt a hagyománykör kapcsán a vándortípusok megjelenésére és az aktualizálás szerepére.⁷

A századforduló éveinek izgalmas forráscsoportját tárta fel Pisztor Ferenc a pszichiátriai és elmeorvosi kórrajzok vizsgálatával. E kórrajzok a betegek téveszméit diagnosztizálják, melyekben gyakran tűnnek fel a Habsburg-ház fő alakjai is, kivált Rudolf. „A mítosz torzítása – írja Pisztor – rendszerint egybeesik annak patológiás továbbfejlesztésével. Itt többnyire arról van szó, hogy a beteg a legendát konkretizálja: Rudolfot adott személlyel tévesen azonosítja, vagy az eltűnésének körülményeivel és tartózkodási helyével kapcsolatos mondaelemeket igyekszik még precízebben meghatározni.”⁸ A jelzett tanulmány e patológikus elképzelések időbeli analizisét és szociológiai elemzését adja, s a mondákhoz hasonlóan a visszatérés/visszavárás képzetei szerepelnek leggyakrabban és legpregnansabban azokban. Míg azonban a mondakör virágzása még a XX. század első negyedében is folyamatosnak mondható, a kórrajzokban megrajzolt téveszmék fele az 1891 és 1900 közötti időszakra esik, majd az előfordulások fokozatos csökkenése figyelhető meg.⁹

Rudolf és a Habsburgok hagyományköre a II. világháború utáni magyar néprajzban ideológiailag elítélendő tabutémává vált, így aztán nem volt része az 1848-as centenáriumi gyűjtés kérdőívének sem. Ennek ellenére a szájhagyományozó népi műveltségben, ha csökkenő arányban is, de továbbra is jelen volt a Habsburg-tematika, s a néprajzi publikációkban szórványosan ilyen tartalmú folklórszövegek is felszínre kerültek. A gyűjtésekből az is kiderül, hogy noha a Rudolf-hagyománykörnek kimagaslóan a monda a legjellegzetesebb műfaja, a trónörökös neve, alakja a népköltészet más területein is felszínre bukkan. *Rudol* (Szeged), *Ludolf* (Ramocsaháza), *Ludorf* (Szamosszeg, Rozsály), *Rezső* (Baranya, Máramaros) neve esetenként tündérmesei, legendamesei kontextusban is felmerülhet, és számos novellamesei motívumadaptációt is ismerünk. A marosszéki Bekecsalján egy közkeletűnek mondott proverbiumot („Úgy elment, mint Rudolf!”) jegyeztünk fel vele kapcsolatban. A nyelvterület különböző részeiből ismert, hogy népdalok is megörökítik alakját – ami nyilvánvalóan még a századelő katonafolklorjának öröksége. És itt szükséges utalni a hagyománykör ama interdiszciplináris vonatkozására, amely olykor a mondákban is fel-feltűnik, miszerint a századfordulón sok paraszti tisztaszobában Rákócziéhoz, Kossuthéhoz, valamint a trónörökös szüleiéhez hasonlóan (azok mellett) kifüggesztették a falra Rudolf képét is. Mint Szeged környéki példák alapján Tömörkény István hírt ad róla: „Erzsébet és Kossuth képére gyászfátyolt akasztanak, leg-

inkább olyat, amelyet már halottért kalapon vagy sipka körül viseltek. Rudolfnak ebből nem jutott, mert ez nem halt meg, hanem csak el van tüntetve.”¹⁰

Rudolf kronprinz (koronaherceg), mint a királyi pár elsőszülött fia, már gyermekként a Monarchia trónörökösének számított, úgy is nevelték. Fiatalkoráról – a korabeli sajtó jóvoltából – viszonylag sok adat áll rendelkezésünkre, melyek azonban a folklórban csak szórványosan vannak jelen. Egy bécsi anekdota szerint még gyerekként elveszett egyszer. Egy magyarországi sváb anekdota (esete az örrel) ugyancsak a koronaherceg fiatalkorából meríti témáját. A mondahagyományban mindössze a trónörökös származásával kapcsolatos híresztelések tapadtak meg; népmondák arról, miszerint Rudolfot nem Ferenc József nemzette, hanem a királyné egy titkos szerelme, jelesül Andrassy Gyula gróf, illetve Nopcsa báró.

A konfliktus

A Rudolf-mondakörön belül külön-külön egységet alkotnak azok az elbeszélések, melyek a királyfi bujdosásának (menekülésének, illetve száműzetésének) okaira világítanak rá. A hagyománykör leginkább ismert, központi jelentőségű, mondhatni, kulcsfontosságú narratívuma az a történet, mely egyben a kiindulópontja is a későbbi fejleményeknek: az epikus szüzséjükben kevés eltérést mutató szövegváltozatok szerint Rudolf összekülönbözik a dúsgazdag Rothschild bankár fiával, és megöli őt – ám a fennálló törvények értelmében e tettéért rá is halál várna. E mondatípus egyben a műfajra jellemző válaszkérés klasszikus példája is lehetne, hiszen történeti mondaként ugyan, de lényegileg nem más, mint a trónörökös rejtélyes és megmagyarázhatatlan eltűnésének (halálának) magyarázata:

„Ferenc Jóskának hitták Magyarországnak az apostoli királyát. Ferenc Jóska Csehországnak császára vót, Magyarországnak apostoli királya. Annak vót egy fia, Erzsébet királynénak hitták az anyját. Erzsébet királynénak a fia egy Lótsír nevű zsidó legénnyel társalgott, avval jártak lovagolni és vadászni. Majd ahogy mentek lúhátton ketten, a zsidófiú leejtette a szivarját a szájából, az aranyvégű szivarszipkájával. Azt mondta Ludorfnek:

– Légy szives, testvér, add fel a szivaromat!

Am meg meg gondolatlan eszével leugrott a lúrul, feladta a zsidófiúnak a szivarját a szájába. Akkor gondolta meg a dógot:

– Mit tettem én most?

Akkor amikor Ludorf ezt meg gondolta, hogy ű a zsidó fiúnak feladta a szivarszipkáját, ű kapta magát és lehajította akaratával a csákót a fejből. Mondta neki:

– Eridj csak hamar és add fel a csákómat!

Azt mondja neki:

– Én neked adjam fel a csákódat azért, hogy te a király fia vagy? Hogy adnám fel neked, mikor a te apád állandóan tartozik az én apámnak! Az én apámnak annyi a pénze, nem tudja hova tenni, a te apád meg mindég adós az én apámnak! Most mink a szobánkat is úgy fogjuk lerakni pénzzel, hogy a te apádnak az arcán fog járni az én apám meg én fogok rajta járni!

Am meg kapta magát, azonnal, minden szó nélkül kirántotta a kardját és egy rántással levágta a fejét a zsidófiúnak. Igen, de Ludorf nem ment rögtön haza, hanem Ludorf elment magának a dógába tovább lovagolni, és vitték a jeletet Lótsír nevű zsidónak, aki elment, keresztkomja vót neki a király, Ferenc Jóska és azt mondta neki:

– Hallod-é, kedves egy komám? Mit mondassz te ehhe? Aki olyan jó pajtások együtt, hogy azok soha egymásnak nem vétettek és ha mégis öngyilkossa lenne egyik a másikkal, mit érdemlene az?

– Semmi egyebet komám, csak akasztófa!

Igen, de Ferenc Jóska nem tudta, hogy a saját fiát ítélte el, mert a fia ölte meg a zsidófiút. Ha már kimondta a száján, amit a király kimond, azt vissza nem mondhatja, így hát a fiát elítélte.¹¹

„Ferenc Jóskának fia – mer vót Rócsi nevezetű zsidó. Az ulyan gazdag zsidó vót, hogy azt mondta Ferenc Jóskának, hogy engedje meg, hogy ezüstpénzzel padolja le a padlást. S azt mondta:

– Én meg, de a pénzt fokra hagyja, hogy a képemen ne járjon!

Annak a fia s a Ferenc Jóskának a fia egy vendéglőbe esseakadtak. S azt vette a Rócsi fia, hogy:

– Menj el – aszongya –, mü nagyobb gazdák vagyunk, mint tük – azt mondja –, mert még apád es tartozik nekünk!

S akkor ez fellobbant, mérgibe beléütte a kést. Ennek a Rócsi fiába! S a Rócsi fia esseesett, s meghótt. S futott az apjához, azt mondja:

– Édesapám, aki gyilkol, milyen büntetése van?

S aszongya:

– Halálé halál, fiam, ez a törvén.

S akkor ő elfutott a repülőterre, s egy repülővel elrepült, elutazott. S így őt nem ölték meg.¹²

A közölt narratívátípus megannyi szövegváltozata abban az egyben kivétel nélkül közös, hogy Rudolf és egy gazdag és befolyásos zsidó között támadt nézeteltérés végződik gyilkossággal. Bizonyára e történetek képezheték alapját azon nézeteknek, melyek Rudolfban a zsidók ellenségét

látták. További kutatások feladata kideríteni, hogy a fenti mondahagyomány kialakulásában lehetett-e egyáltalán szerepe, s ha igen, milyen mértékben a XIX. század vége egyes periférikus politikai jelenségeinek (lásd Antiszemita Párt), illetve a nagy publicitást kapott 1882-es tiszzaeszlári vérvád továbbgyűrűző hatásának (azaz a közhangulat zsidókra nézve negatív kicsengésének), ám annyi már most is biztonsággal állítható, hogy a tárgyalt mondatípust az abban koncentrált epikai szituáció, s nem pedig holmi aktuálpolitikai áthallás hívta életre.

A XX. századi gyűjtésekben már mondák keretében fogalmazódik meg a trónörökös zsidókkal szembeni ellenszenv. Egy szabolcs-szatmári gyűjtés szerint Rudolf a gyilkosságot követően az alábbi szavakkal fordul apjához: „Atyám, add hatalmam alá a zsidó nemzetet!” Erre Ferenc József nem hajlandó, mivel ez a nép az ő számára „aranykalász”, minthogy a pénzt adja – mire Rudolf viszontválasza: „Én meg aransarló volnék, és mind learatnám, ha ideadnád”.¹³ Több mondában is az szerepel, hogy a külföldre szökött Rudolf hazauzen az apjának: hazajön, ha Ferenc József zsidófejekkel rakatja ki az utat, illetve ha kiherélteti a zsidókat és hetven vagon „tököt” küld neki. Ez utóbbi narratív hagyományok nyilvánvalóan összefüggésben lehetnek azzal a viszonylag elterjedt szóbeszéddel, miszerint az 1930-as évekre Németországban hatalomra került Hitler nem volt más, mint maga Rudolf királyfi, illetve Rudolf törvénytelen fia/leszármazottja.

Hogy a mondahagyomány többnyire mennyire áttételes leképeződése a történeti hűségnek, arra a Rudolf-hagyománykör ezen szegmense is beszédes bizonyosság, hiszen a trónörökös a valóságban kifejezetten jó kapcsolatokat ápolt a bécsi zsidó értelmiségi körökkel, s a kor konzervatív sajtója éppenséggel filozsemitizmusa miatt támadta, egyes francia újságok pedig egyenesen „zsidóbérencnek” nevezték.¹⁴ Magyarbarátsága ugyancsak közismert volt a birodalom fővárosában – egy, az I. világháború idején, Grazban megjelent könyvben mégis a fentebb említett narratívátípus egyik, a magyarokra adaptált változata tűnik fel: az Oroszországba menekült Rudolf Oroszországban sereget toboroz, hogy a magyarságot kiirtsa. Az orosz emigrációról a magyar hagyomány is tud, ám az alapvetés teljességgel más: azért gyűjt csapatokat a királyfi orosz földön, hogy végre jogos jussát, a trónt elfoglalhassa.

Rudolf sorsa

Az antik sorstragédiákhoz hasonlatos a Rudolf-mondakör ama állandósult részlete, miszerint a császár a tudtán kívül ítélkezik tulajdon fia sorsa felett. Ritkább, bár korántsem szórványos az a változat, mely arról szól,

hogyan az uralkodó tudatosan dönt: a törvényt köteles apai érzelmei elé helyezni, azaz halálért a fiának is halál jár. E feloldhatatlan helyzetre kínál megoldást, ha a királyfi titokban elbujdosik, és helyette valaki mást ölnek meg, vagy ami még elterjedtebb: viasz- vagy gipszbábut temetnek el helyette.

A Rudolf és apja közötti nézeteltérés okait különféleképpen magyarázza a néphagyomány. Számos mondában a trónörökös azt sérelmezi, hogy apja zsidó lányt kíván elvenni, illetve egy zsidó nővel állt össze. Egyes békési hagyományok éppen ellenkező előjelű okot tartalmaznak: a Mayerlingben történetekre asszociálva Rudolf rangon aluli házassági terveit említik a császári ítélet legfőbb okaként. Szigetmonostoron úgy mesélték, hogy apja azért ítélte halálra Rudolfot és azért kellett elbujdosnia, mert pártolta a magyarokat. Két, fabuláltá érett monda példázat formájában azt örökíti meg, hogy a trónörökös kioktatja apját, kiváltva ezzel annak haragját:

„Rudolf csinált egy aranyból abrincskoronát, s odaadta az apjának:

– Ez legyen az emléked. Amikor ez szétpattan, vége a királyságnak.”¹⁵

„Alighogy Rudolf halálhíre széjjelfutott az országban, mindjárt beszéltek, hogy az apja tétette el láb alól, mert haragudott rá jó magyarságáért, a magyar nép iránti szeretetért. Mert Rudolf minden porcikájában magyar volt. Még mikor mulatott is, magyar nótát húzatott a cigánnyal. Az volt a kedves nótája: »Édesanyám is volt nékem« meg »Kossuth Lajos azt üzent« . De meglátott az mindent a miniszterek között is.

Egyszer egy nagyon kövér lovat vezetett elő, s mikor kérdezte apja, miért van ez, felelte:

– Ilyen kövérek a te minisztereid.

Azután egy nagyon girhes, sovány lovat húztak oda.

– Ez a szegény néped.

Harmadszorra egy vak lovat vezettek elő.

– Ez pedig te vagy, apám, mert nem látod a nép nyomorát, a népen élőködő nagyurakat.

Az ilyenekért haragudott meg rá az apja.”¹⁶

Rudolf sorsa az apai ítélet függvényében vagy attól függetlenül meglehetősen változatos képet mutat. Vannak folklórszövegek, melyek Rudolf öngyilkosságáról szólnak. Népes szövegcsoport örökíti meg azt a verziót, miszerint Rudolfot meggyilkolták. Több mondaszövegben is szerepel az a figyelemreméltó motívum, miszerint Rudolfot egy üveggel (pezsgősüveggel / söröskorsóval / örösüveggel / szódásüveggel) verték agyon. E nagyszámú előfordulás alapján nyilvánvaló, hogy az mint típusvariáns, egy vala-

ha széleskörűen emlegetett folklórhagyomány szövegemléke, mely nagy valószínűséggel még azokra a halálesettel egykorú hírlapi tudósításokra megy vissza, melyekben kihangsúlyozták a halott Rudolf – pisztolylövés által szétrocsolt – koponyájának látványát.

A magyar történeti folklórhagyományok hősmondáinak tragikus színezetű vonulatába illeszkednek azok a népi elbeszélések, melyek arról szólnak, hogy Szent Imre, majd Zrínyi Miklós után Rudolf is vadászbaleset, illetve vadászbalesetnek beállított politikai gyilkosság áldozata lesz. Az alábbi, Dél-Erdélyben feljegyzett monda a Szent Imre-mondakör egy Moldvában gyűjtött, klasszikus szépségű népi elbeszélésére emlékeztet.¹⁷ Mindkét

Rudolf koro-
naherceg az
Osztrák–Magyar
Monarchia
tábornoki
egyenruhájában
1888

szövegben balladai tónusú és sorsszerű a vadászni induló királyi sarj halála:

„Valamikor régen nem vót szokásos a császári és királyi udvarokba, hogy járjonak vadászni. De valahogy egyszer mégis Rudolf trónörökös ehatározta magát, hogy ő bizony elmegy vadászni ő is. Kiadta a parancsot a lovászainak, hogy a lovakot készítsék elé, és a hajtóvadászatot is hozza. Így közbe mondta Sáríkáknak, a testvéreinek, hogy ő mennyen vadászni, s kezdett bucsuzkodni, de Sáríka úgy kérte:

– Ne menj, bácsikám, nekem ojan rossz érzelmem van!
Ne menj vadászni, nehogy megegyenek a vadak.

De hát azér vigasztalta:

– Ne törődj, mer – aszmondja – én még vótam vadászni
s menyek.

S akkor felült a lóra, hogy indujjanak, s még akkor jutott eszibe, hogy a kacorkésit nem vette el. Leszállt a lóról, s aszmondja Sáríka:

– No látod, bátyám, e sem jó jel, hogy te most visszatérj.

– Ó, én nem vagyok babonás, ne törődj, kicsi hugom.

No de azér Sáríka csakis sírva maradt el tőle.

Elmentek a nagy vadászatra, s belétölt egy néhány óra, s egyszer jött egy hírnök, hogy a trónörökös beteg lett. Na lám akkor lett sírás Sáríkatól, hogy:

– Ugye megmondtam bátyámnak, hogy ez nem jó jel, hogy megtért.

Rudolf
trónörökös
a ravatalon
1889

S ara osztán jött a sok nép, hozták meghalva a vadkant is, a trónörököst is. S akkor beszélgették el, hogy mi történt az erdőbe. Hogy a trónörökös, ő lesbe állt egy bokornál, s már jött is a vad nyomba. Ő réalótt, de nem vót elég egy lövés, a kan elesett, de mégse vót biztos, a trónörökös még egyet lótt rea. S akkor reaugrott hamar, hogy a kacorkéssel vágja ki a kant, de a kan erősebb vót, felemelte a fejit, s mikor másodszor felkapta a fejit, az agyarával belékapott a torkába Rudolf trónörökösnek, és így lett vége mind a kettőjüknek. Ott halt meg szörnyen úgy a vadkan, mint Rudolf trónörökös.¹⁸

A fenti mondaváltozatoktól eltérően a hagyománykörben az a vélekedés vált meghatározóvá, miszerint ugyan Rudolf valóban eltűnt (elbujdosott), de eljön még az idő, amikor visszatér. Közel tucatnyi ama folklórszövegek

száma, melyekben arról történik említés, hogy a trónörökös fogolyként él valahol. XIX. század végi elmeorvosi kórrajzok szerint egy hajón, illetve valahol egy erdőszé-
ben, egy barlangban van Rudolf elzárva. Egy a század-
előn gyűjtött lugosi monda szerint éppen a zsidó bankár házában van elrejtve, ahol derékig befalazták, s Cegléden ugyancsak ezt az építőáldozatra emlékeztető motívumot hangsúlyozták (ott a kecskeméti templom fundamentuma kapcsán). Egyes hagyományok a királyfi szökését, szöktetését is megörökítik, melyekben még a fordított patkó motívuma is szerepet kap.

Egy általunk ismeretlen XIX. századi ponyva hatására terjedhetett el, ám ugyanakkor organikus fejlődésű népmondaváltozatot is őrizhet az a valaha a magyar nyelvterületen széleskörűen ismert történet, mely szerint Rudolfot egy ott szolgáló szobaleány – lakatosinas szeretője segítségével – szabadítja ki a rabságából:

„E század elején Róza nevű, lugosi származású cselédünk beszélte feleségemnek a következő lugosi mendedmondát: A bécsi ravatalon nem Rudolf teteme volt. Nagyon magas volt a ravatal, hogy ne láthassák a testet. A kik látták, nem ismertek rá. A dolog így történt: A gazdag zsidók ajánlatot tettek a királynak, hogy egyik szobáját kiverik húszfilléresekkal, ha megengedi. A király megengedte volna, de Rudolf rátámadt, hogy ne engedje meg, mert ezzel csak hizelegni akarnak neki a zsidók, és meg akarják vesztegetni. Ezt megtudták a zsidók, elfogták Rudolfot és befalazták egy bankár házában. A szobaleány azt mondta egyszer egy lakatosinasnak, a ki neki udvarolt: Nekem minden szobába be szabad mennem, csak egybe nem. Észrevettem, hogy a gazdám titkon hord mindig egy pohár tejet, vizet, húst, kenyeret; azt mondja, két kutyája van ott bezárva. A szobaleány abba a szobába vezette a lakatost, ez felnyitotta a zárt. Ott volt Rudolf derékig befalazva. Kérte, hogy szabadítsák ki. Meg is tették, és hárman megszöktek Lugosra. A Róza nagynénjénél háltak meg. Csupa arannyal fizettek és az mondták, hogy Amerikába mennek. De ha megürül a királyi trón, visszajön Rudolf és elfoglalja, s akkor boldog lesz Magyarország.”¹⁹

Békés megyében a királyfi elleni gyilkossági kísérletről maradt fenn több mondafabulat:

„Rudolfot el akarták pusztítani. Olyan kabátot csináltak neki, hogy ha felveszi, a felső gombot begombolja, akkor a benne lévő bomba elsül s Rudolfot megöli. A szabó elkészítette a kabátot, s elvitte Rudolfnak. Rudolf azt mondta a szabónak, hogy próbálja fel a kabátot! A szabó fel is vette, de a felső gombot nem akarta begombolni. Rudolf ráparancsolt, hogy gombolja be, de a szabó ekkor sem

tette, csak mikor Rudolf a revolverét ráfogta, hogy agyonlövi, ha be nem gombolja, akkor gombolta be. Mikor begombolta, a bomba elsült, a szabót izzé-porrá szaggatta.”²⁰

A Rudolf eltűnéséről szóló mondák többsége a hagyománykör archetipikus alaprégét eleveníti fel: a királyfi nem hal meg, ám hogy halálát ellenségei valóban megtörténtnek fogadják el, valaki mást ölnek meg, illetve viaszbábút, gipszbábút temetnek el helyette:

„Tápaiak szerint úgy menekült el, hogy egy béreslegény-nyel ruhát cserélt. A király katonasággal kerestette fiát. A legény nem állott meg a katonák szavára, azért lelőtték. Ő temették el nagy udvari pompával, Rudolf helyett.”²¹

„Volt egy professzor, aki gondolkozott rajta. Egy olyan alakot alkottak gipszből, mint Rudolf. Kijelentették, akkor, hogy kivégzik Rudolfot. Őtet eltűntették, a gipszet meg a koporsóba helyezték. Ez volt eltemetve. Rudolf meg járkált az országon keresztül.”²²

E szóbeszédet erősíthették azok a momentumok is, miszerint Rudolfot nyitott koporsóban ravatalozták fel, és előtte a lövés által a koponyán okozott roncsolódást visszaállították, amitől a halott trónörökös arca valóban egyfajta természetellenes, sárgás színt kapott. Minderről a korabeli napilapok is részletesen beszámoltak, s az a mintegy húszezer bécsi is terjeszthette hírért, aki tisztelgő látogatást tett a ravatalnál.²³ A Rudolfról készített halotti maszk képe, amit az újságok is leközlöttek, szintén megtehetette a maga kiszámíthatatlan végpontú hatását – és a legenda életre kelt. A folklorizálódott szóbeszéd a feljegyzések tanúsága szerint már szinte megszületése pillanatában részévé vált a hagyománykörnek, s mint Pisztor Ferenc kutatásai igazolják, széles körű elfogadottságra lelt. S mint azt az európai folklór XX. századi példái mutatják, az eltemetett viaszbábú motívuma más történelmi személyek történelmi emlékezetének is része lett, elég itt utalnunk egyes szovjet pártvezérek, így Lenin és Sztálin bebalzsamozott testével kapcsolatos hagyományokra.²⁴

A bujdosó Rudolf királyfi

Népes szövegcsoport beszél el, hogy a rá váró halálos ítélet miatt bujdosóvá lett Rudolf királyfi rangrejtve bolyong szerte az országban. Egy századvégi pszichiátriai leírás szerint állomásfőnöknek adva ki magát vándorol az országban. A samosszegi mesemondó, Ámi Lajos úgy hallotta, hogy az Alföldön juhásznak állt. Gömörsíden is úgy mesélték, hogy az alföldi tanyákon látták felbukkanni, s a házaknál kosztolt, Taktaszadán ellenben olyan hagyomány élt, hogy ott rejtőzött sokáig az ő falujukban.

Herrmann Antal egy múlt század eleji adata szerint az osztrák tartományokban, Klagenfurtban látták, s ugyancsak ő utalt egy Szatmár megyei hírre, miszerint ott is feltűnt a trónörökös, és segített kiemelni egy sárba rekedt szekeret.²⁵ Többen is említették, hogy felismerték az álruhás Rudolfot: régi szolgája, amikor találkozott vele, mások pedig az arcán lévő jegyről.

A Pisztor Ferenc által feltárt és már többször idézett pszichiátriai kórrajzokban jellemzőnek mondható az a közvélekedés, hogy Rudolf nem halt meg.²⁶ A XIX. század végi törvényszéki tudósításokban gyakran történik utalás ponyvanyomtatványok elkobzására. E füzetek, melyek jobbára nem nélkülözték a fennálló politikai intézményekkel szembeni kritikát, ugyancsak azt hirdették – rendszerint már a címükben is –, hogy Rudolf trónörökös még él. Csíkszeredán a vásárban alföldi szocialisták árultak ilyen című izgató röpiratot, Nagyváradon a törvényszék kobzott el egy Rudolfról szóló ponyvafüzetet. Hasonló sorsra jutott egy orosházi földműves „kalendárium”, valamint egy aradi népköltő nyomtatásban terjesztett verse, sőt az ügyészség még sajtópert is indított ellenük. 1890-ben

„Szegeden Bíró József papucsos segéd nagy ribilliót csinált a piacon. Egy csomó ponyvafüzetet a hóna alá csapva kiáltotta: »Rudolf királyfi él! Szenzációs népköltemény! Ára csak két krajczár!« Nagy csődület támadt. A versben el volt mondva, hogy Rudolf földönfutó éhező vándorlegény. A múlt héten az alsó városban járt. A kofák szidták az osztrákokat. A rendőrség szétzavarta a népet és elzárta a botrányt okozó házalót.”²⁷

A szociális felhangok, melyek ekképpen összekapcsolódtak Rudolf személyével, további ösztönzést adtak Rudolf népszerűségének, és a mind inkább elhomályosuló emlékü Habsburg királyfi rövid idő alatt jellegzetes népi hőssé vált.

Ez a részben szociális tartalmú, részben romantikus, reményekkel teli várakozás alakította ki azokat a narratívumokat, melyek a Rudolf alakja körül fennmaradt mondahagyomány (valamint pletykák, híresztelések, élményelbeszélések) legeredetibb s egyszersmind legszínesebb részét alkotják. E szövegekben Rudolf lényegében a modern kor Mátyás királyának a szerepében tűnik fel: álruhában járja az országot, elbeszélget az egyszerű emberekkel, és ahol tisztességgel fogadják, rendszerint meghálálja azt. A vándorló Rudolf-fal való találkozásokról kivált az Alföldön meséltek előszeretettel. Szinte megszámlálni is nehéz azokat a helyeket, ahol helyi hagyományként s gyakran személyes vagy családi emlékként mesélték, hogy ott is megfordult a bujdosó királyfi.

Gyakran a kopottas vándorgúnya alól kivillanó díszes királyi ruha, aranyos mente árulja el az ismeretlen vándor kilétét:

„Édesanyám beszélte, hogy Kanizsán is járt, minálunk is volt. Mikor híre ment, hogy Rudolf eljön Kanizsára, édesanyám tisztába tett mindent. Egyszer nyílik a nagykapu beköszöntött Rudolf, kérdezte, hogy vagyunk? Szülém mondta, hogy szegényesen, másnál lakunk: Takács Jánosnál, de nagyon jó ember. Majd lesz ez még másképp is, mondta Rudolf, majd ha ő lesz a király! – Azután egy garast kért édesszülemtől, akkor még garasok jártak. Édesapám mindjárt mondta szülémnek, hogy agygyon neki! Hát a mint tette be a pénzt, a felsőruhája felbillent, látszott hogy *aranyos ruha* volt alól; felől pedig rossz, vadász ruhája volt, zöld vadászkalap *fáczántoll* volt rajta. Nem telt bele 10 nap, már a szomszéd falvakban beszéltek, hogy Rudolf Kanizsán járt.”²⁸

Gyakoribb az a mondaváltozat, miszerint kigombolva ócska felső ruháját, Rudolf maga fedi fel kilétét:

„A palotaji embör mikor a havibúcsúra gyütt Szögedre, az úton főkéredkedött a kocsiára egy úr, hogy vigye el makójig két forintér. Az úton beszélgettek egyrűlmásrul, mint ahogy szokás. Makó alatt azután leszált az úr a kocsirol, 10 forintost adott a kocsisnak, a palotaji embörnek. Az embör nem bírt visszaanni belüle. »Ne báncs, lögyön az egész a magájé! Birtam volna én két forintot is anni, van itt mindönféle péz. Tuggya mög, hogy én vagyok a Rudolf!« Avval kigombolta a kabátytyát, akkor látta a palotaji embör, hogy kit vitt a kocsin. Mikor a havibúcsún elmondta ezt a palotaji embör, vót, a ki hitte, vót aki nem hitte.”²⁹

Az alföldi Tornován a vándorló trónörökös a kápolna oldalára írja a nevét: arról tudják meg, hogy ott járt. Az erdélyi Töröcsváron egy postagalambot küld vissza távozása után. A nógrádi Kisterenyén pedig a falon függő kép alapján ismeri fel betévedő vendégét a gazda.

Az álruhában az országot járó Rudolfról szóló mondák egyik leggyakoribb eleme, hogy megajándékozta az őt szívesen fogadó embereket és a szegényeket:

„Nem hót az meg. Tordán is látták vándarlegín képibe. Észállat egy oezvegy asszanhaz s kért szállást s miká elment hazzá a kirájfi, min vándarlegín s adott néki píszt, de megmanta, nehogy kibeszéjjé, mer esmét elveszik. Vásárhejt is látták s másutt is. Egy alá [oláh] legín ment a fârrai vásárra, hát adament a kirájfi is, megvette a barnyúját, de híjjával fizette ki. Toervínbe mentek, hát

a kirájfi adott píszt a biráknak, az alá csak koenyoergoett s a birák elkergették s a királyfinak attak igazat, mikor nem vót neki igassága. »Hej, aszangya a királyfi, már mas látam, hagy hamis az erdei toervín.« Kifizette az alá legínnek a barnyú árát s a barnyút is néki atta. Há csak azé tette, hagy lássa, igaz-é a toervín? Mas nem ríg toertínt. Ajan igaz, min hagy hárman hat szemet nízünk.”³⁰

Egy hódmezővásárhelyi monda arról szól, hogy az ablakos tót képében vándorló királyfi ingyen kijavítja a szegény özvegyasszony ablakát. Számos folklórszöveg pedig azt a Máttyás-mondákból és betyármondákból is ismert folklórmotívumot eleveníti fel, miszerint a távozó vándor hálája jeléül pénzt hagy az abrosz alatt egy írással együtt, melyben felfedi, hogy valójában ki is járt ott:

„Hát én gyerek vótam az ezerkilencszáztizes évbe. Járt itten a faluba ilyen rongyos ruhába, vándorló képibe egy ember. Vót nálunk Ferencz Józsefnek fényképe, meg Rudolfnak is. Oszt begyött nálunk, a pásztorházhoz. Úgy emlékszek, mintha ma lett vóna. Kendő vót a nyakába, rossz, vándorló ruhába vót. Mikor begyött, mingyár a fényképet nézte és mindég azt nézte.

Mikor megkínálták a szüleim, megvacsorázott s mondták, hogy fekügyön le. De ő aszonta, hogy nem fekszik le, hanem aszonta, hogy ótsák le a lámpát. Ő gyertyát gyütött magának és a ládán írt, egész éccaka.

Én meg, mint gyerek, lestem. Egész reggelig írt.

Adott neki anyám, kérem, reggelit. Akkor elindult... akkor láttam aranypénzt... a komóton vótak olyan findzsák, az anyám adott neki egy findzsa tejet. A findzsa alatt hagyott egy aranypénzt.

Elment. Sose láttuk többet. Az anyám felemelte a findzsát, ott vót az aranypénz. Az anyám kiszaladt a kapuig, hogy jaj, tán itt felejtette, de mán nem látta sehol. Onnan tutták meg, hogy Rudolf vót, hogy a findzsa mellett vót egy cédula, rá vót írva: »Nagyon köszönöm a hűséget. Rudolf.« Ennyi vót ráírva csak. Senkise látta, hogy merre, hova ment? Anyám oszt elhozta Fridmán zsidóhoz beváltani az aranypénzt. Annyit kapott érte, hogy vett belőle egy tehenet.

Akkor járt itt Rudolf, Szadán, ezerkilencszáztizbe.”³¹

A vándorló Rudolfról szóló mondákban többször is említést nyer, hogy egy-egy házhoz betérve felfigyel a falon függő, őt ábrázoló képre, illetve hogy e kép alapján ismerik fel. Egyes helyeken Rudolf a kilétét felfedve az ország élére történő visszatérését is megjövendöli. Kivált Kálmány Lajos dél-magyarországi gyűjtései bővelkednek ilyen szövegekben. Így mielőtt Szegvárról távozna, meg-

ígéri, hogy ha király lesz, elengedi az adókat. Jellegzetesen Mátyás királyra emlékeztető történet az, amely azt beszéli el, hogy Rudolf miként szorította kubikosmunkára az étvágytalanságra panaszkodó püspököt. S ugyancsak Rudolf vándorlásának megokolására adaptálódott a királyfi személyére az a több ezer éves történet is, amely a boldogtalan magyar trónörökös alakját egy nemzetközileg elterjedt legendamese keretébe ágyazza:

„»Eddig egy buja volt, most másik is marja: nem hord boldog embert Duna, Tisza partja. Boldogtalan ország bánatos királya, nem a rang, tövis lesz majd a koronája.« S ahogy így busul magában, egyszerre meghallja a szegény juhászlegény vidám tilinkóját, melyen a megelégedett boldogság nótáját fújja. Ráköszön a földre a királyfi s vidámsága okát tudakolja.

– Hát azt mondd meg nekem ember, s úrrá teszek, boldog vagy-e, boldog?

– Boldog vagyok, uram, de az urassággal ne rontsuk a dolgot.

– Hát te boldog ember, én most egyre kérlek, csak egy szívességre, megteszed-e nékem?

– Már hogyné tenném meg, van taglóm, dohányom, meg jó emberségem.

– Hát csak arra kérlek ember, boldog ember, s adok érte kincset, ne sajnáld én tőlem, álljon a jó alku, add nekem az inged!

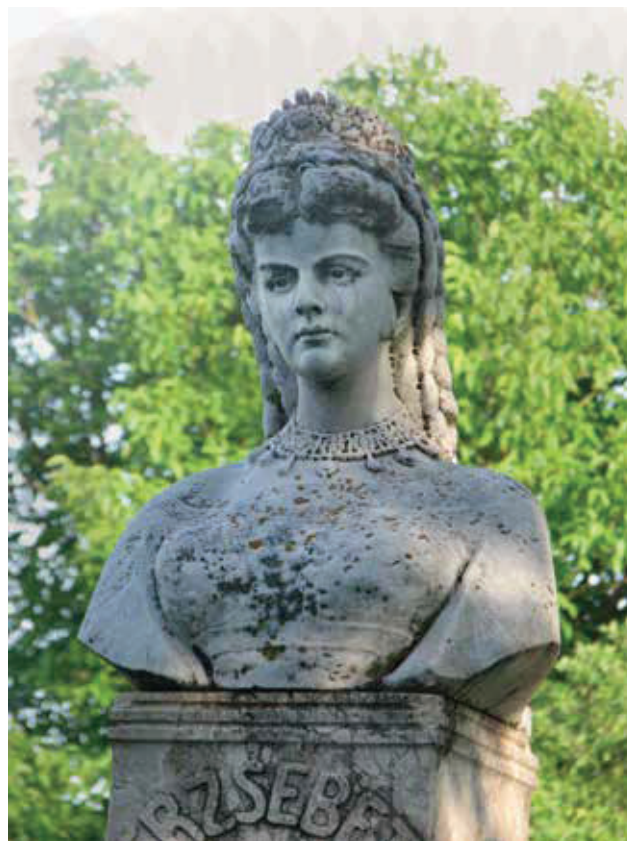
– Nem a kincsért, uram, nem pénzért, subáért, oda adnám ingyen, de én szegény vagyok, lássa olyan szegény, hogy nincs nekem ingem!

És a jó királyfi, a magyar királyfi, mit gondol magában, járja a világot széltében-hosszában, még ma is hiába. Budára várjátok? Ne várjátok többet! Keresi, kutatja most is az inget.”³²

A visszavárt Rudolf

A XIX. század végi magyarországi közvélekedésben, mint fentebb láttuk, meglehetősen elterjedt volt az a nézet, hogy Rudolf nem halt meg, más temettek el helyette, bujdosik, vándorol az országban, s ha eljön az idő, vissza fog térni és segít népe bajain. Az eddig áttekinthető magyarországi mondai helyszínek helyett azonban gyakran arra utalnak a mondák, hogy Rudolf külföldre távozott, és onnan fog visszatérni az alkalmas időben. Közel félszázra rúg ama híresztelések (népmondák) száma, miszerint Rudolf valóban elhagyta az országot, továbbá hogy volt, aki látta, találkozott is vele az idegen helyeken. E hagyományok egy jól körülhatárolható csoportja szerint Itáliába távozott a trónörökös, hogy az ott emigrációban élő Kossuthot felkeresse. A századforduló

körüli évekből számos adat szól arról, hogy Rudolf Kossuth fiával járja az országot, s tervezik közösen a jövőt. Több, az 1890-es évekből keltezett pszichiátriai kórrajz pedig már arról nyilatkozik, hogy Rudolf Kossuthnál van. Számos XIX. század végi hírlapi közlemény arról ad hírt, hogy azért kereste fel Kossuthot, hogy kibékítse a császárral, s hogy Kossuth a trónörököst szinte fiaként fogadta. A gyevi szájhagyomány szerint Kossuth még biztatta is Rudolfot, hogy király lesz hamarosan, és akkor ő teszi majd a fejére a koronát.

Sissi
mellszobra
Halmagy,
Fogaras megye

A trónörökös külföldi emigrációja kapcsán a legtöbb adat és adatközlő Amerikát említi. Többen látni is vélték az Egyesült Államokban (Iowában, Boston utcán stb.). Volt, aki úgy tudta, hogy egy szigeten él. Egyes változatok szerint Dél-Amerikába menekült, és ott várja a kivándorlókat. A szlavóniai Belovárban, mely város környékén sokat vadászott, ugyanezt tartották, annak a meggyőződésüknek is hangot adva, hogy Rudolf majd az Újvilágban földet ad a kivándorolt parasztnak. Egy ruszin népmondában pedig ama költői elképzelés tűnik fel, hogy Rudolf Brazíliába ment, mert otthon egy óriás-kigyó elpusztította a császár egész hadseregét. Pisztora Ferenc utal arra, hogy az Amerikával kapcsolatos szó-hagyomány összefüggésbe hozható Orth János (János Szalvátor főherceg) példájával, aki valóban kivándorolt

Dél-Amerikába, és akiről szintén „sokan hitték és még hiszik, hogy él, hogy vissza fog jönni”.³³

Rudolf visszatérésének időpontját illetően a folklór-hagyományban megoszlanak a vélemények. A már a Ferenc József-hagyománykör kapcsán is említett szalacsi mondóasszony, aki meggyőződéssel vallotta, hogy Rudolf nincs a holtak között, azt állította, hogy a trónörökös „akkor kerül elő, ha majd Magyarországon mindenütt aranypénz lesz”.³⁴ A Szeged környéki parasztok már csak azért sem hitték el, hogy meghalt, mert halálakor nem lett kihirdetve a gyász. Sokan már édesanyja temetésére várták, hogy hazajön, mások a Ferenc József halála utáni időre datálták visszatérését. Többen úgy vélték, ha majd nagy háború lesz, akkor tér vissza, és kihajtja az országból a németeket. Egy nyírségi cigányember szerint ő vezette 1914-ben az orosz csapatokat, míg máramarosi hagyományok szerint visszatérésekor az ottani, Kuzi nevű vadászkastélya közelében, egy hatalmas fa alatt fogja fogadni népe hódolatát.

JEGYZETEK

- 1 Vö. MAGYAR Zoltán: *A magyar történeti mondák katalógusa. Típus- és motívumindex.* Bp., Kairosz, 2018, II. b, 351–429.
- 2 PISZTORA Ferenc: *A pszichiátriai kórrajzokban rejlő folklórisztikai információk jelentősége a szellemi néprajz számára = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XX.* Szerk. SZABADFALVI József, Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1981, 21.
- 3 KÁLMÁNY Lajos: *Hagyományok.* Vác, Néphagyományokat-gyűjtő Társ., 1914, I., 159–161., 214.
- 4 HERRMANN Antal: *Rudolf királyfi a mondában = Ethnographia*, 1916, 1–3. sz., 8.
- 5 KÁLMÁNY Lajos: *Alföldi gyűjtés.* Közreadja FORRAI Ibolya, RAFFAI Judit, Bp., Balassi, 2015, 417–418.
- 6 KÁLMÁNY Lajos: *Történeti énekek és katonadalok.* Szerk. DÉGH Linda, Bp., Közoktatási, 1952, 95.
- 7 SOLYMOSSI Sándor: *Monda = A magyarság néprajza III.* Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935, 235.
- 8 PISZTORA Ferenc: *Rudolf trónörökös személyének tükröződése a Monarchia korának pszichopatológiájában. (Politikai mítosz mint tünetmeghatározó tényező a kórlélektanban) = Hiedelemrendszer és társadalmi tudat I.* Szerk. FRANK Tibor, HOPPÁL Mihály, Bp., Tankönyvkiadó, 1980, 263.
- 9 Uo., 261.
- 10 TÖMÖRKÉNY István: *Bazsarózsák.* Bp., Singer–Wofner, 1912, 207.
- 11 ERDÉSZ Sándor: *Ámi Lajos meséi. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XV.)* Bp., Akadémiai, 1968, III., 494–495. (Szamoszeg)
- 12 MAGYAR Zoltán: *A csángók mondavilága. Gyimesi csángó népmondák. (Magyar Népköltészet Tára III.)* Bp., Balassi, 2003, 234. (Csinód)
- 13 Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma. A továbbiakban: EA – 14782/18. Bodnár Bálint gyűjtése, 1966 (Ajak)
- 14 HAMANN, Brigitte: *Rudolf. A trónörökös és lázadó.* Ford. SZILÁGYI Éva, R., Bp., Árkádia, 1990, 181–215.
- 15 MTA BTK Néprajztudományi Intézet Monda Archívuma 13003. Dömötör Ákos gyűjtése, 1969 (Csávoly)
- 16 KISS Lajos: *Hódmezővásárhelyi mondák Rudolf királyfiról = Ethnographia*, 1925, 68–69.
- 17 Vö. MAGYAR Zoltán: *A lilimos herceg. Szent Imre a magyar kultúrtörténetben.* Bp., Európa, 2000, 127–128.
- 18 Román Akadémia kolozsvári Folklór Archívuma Mg. 1661.II.d. Faragó József gyűjtése, 1967 (Nagymoha)
- 19 HERRMANN: *i. m.* (1916), 11.
- 20 EA 2804/7. Kálmány Lajos gyűjtése 1890 és 1919 között.
- 21 BÁLINT Sándor: *A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete III. = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978–1979 / 2.* Szerk. TROGMAYER Ottó, Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 1980, 519.
- 22 EA 8388/18. Dobos Ilona gyűjtése, 1967 (Nyírvasvári)
- 23 HAMANN: *i. m.* (1990), 509.
- 24 DOBOS Ilona: *Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség.* Bp., Gondolat, 1986, 218.
- 25 HERRMANN: *i. m.* (1916), 9., 11–12.
- 26 PISZTORA: *i. m.* (1981), 259.
- 27 *Hazánk*, 1890. március 6.
- 28 KÁLMÁNY: *i. m.* (1914), 159–160. (Magyarkanizsa)
- 29 EA 2804/9. Kálmány Lajos gyűjtése 1917 körül. (Szeged)
- 30 LÁZÁR István: *Alsófehér vármegye magyar népe. Etnografiai tanulmány.* Nagyenyed, Cirner és Lingner Nyomda, 1896, 180–181. (Magyarbükös)
- 31 SZABÓ Lajos: *Taktaszadai mondák. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XVII.)* Bp., Akadémiai, 1975, 327.
- 32 BESSENYEI [keresztnev nélkül]: *Népregék Rudolf királyfiról.* Máramaros, kiadó nélkül, 1898, 2–4.
- 33 PISZTORA: *i. m.* (1981), 260.
- 34 *Szentesi Lap*, 1892. július 3., 12.